

SÁGI VARGA KINGA

Számadás a hiányról

75 éve született Juhász Erzsébet

Juhász Erzsébet azon írók közé tartozik, akik teljes lényükkel fordultak egy-egy probléma felé. Ami foglalkoztatta olvasmányélményei és értelmezései során, lett légyen az tanulmány vagy esszé, prózáiban is megjelent. Értelmezte az irodalmi alkotásokat, képeket, a kulturális jeleségeket, a társadalmi állapotokat. És írt. Az írás számára a lét elviselésének eszköze, a szellemi igénytelenség elleni fegyver, ahogyan azt több helyütt megfogalmazza.

A világirodalom nagyjai, az egzisztencialista irodalom, a neoavantgárd szellemiség, az *Új Symposion* újító hullámának csapásain haladva alakul a juhászi életmű, tartalmilag és formailag egyaránt. Juhász Erzsébet – az *Új Symposion* szellemi közösség tagjaként és a kultúraközötti kommunikáció támogatójaként – szövegeivel és fordításaival csatlakozott azon áramlathoz, amely szerint a jugoszláv kisebbségként a délszláv kultúrára való kitekintés a megmaradás és növekedés lételeme, mindamellet, hogy a magyarországi irodalmi folyamatokhoz kapcsolódott elsősorban. Mint írta egy helyütt: „[A]z ún. második nemzedék tagjaként hozzá kapcsolódva részesültem abban a szellemi pezsgésben, mely belgrádi, zág-rábi, szarajevói és ljubljanai közvetítéssel Nyugatról áramlott a Balkánra a hatvanas–hetvenes években. Sorsdöntő hatások ezek az íróvá érlelődésem folyamatában” (Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim*, 170).

Egyike volt azoknak a kisebbségi gondolkodóknak, akik nyitottsággal vállalták azt a szellemi tágasságot, amit egy kisebbségi írónak mindenképp vállalnia kell. Kapcsolódni tudott mind a környezet, mind a világ irodalmához, irodalmi áramlataihoz és társadalmi-történelmi folyamataihoz. Érdek

lődésének középpontjában mindvégig az identitás, az identitásrétegek felfejtésének igénye állt. Még akkor is, amikor – főként a kilencvenes évek esszéiben és a *Határregényben* – a balkáni történések mibenlétét járja körül, párhuzamba állítva az első világháború utáni közép- és kelet-közép-európai eseményekkel, a kialakult helyzetbe sodródott identitásalakulásokra helyezi a hangsúlyt. Tágabb irodalmi kontextusba helyezve – az egyéni identitások mellett – a vajdasági magyar irodalom attitűdjének vizsgálata is permanensen jelen van. Kritikáiban az elemzések mellett párhuzamok sokasága figyelhető meg világirodalmi, filozófiai és délszláv irodalmi alkotásokkal. Komparatív olvasásmódja már a korai, hetvenes évekbeli írásaiban is kifejezésre jut, számára a környezet és a világ irodalmának olvasása önismereti és orientációs kérdés. Szembetűnő ez például akkor is, amikor épp a szerb irodalmi modernség képviselőit, Miloš Crnjanskít vagy Ivo Andrićot olvassa, akiket abszorbeál is, közös gondolkodási és világirodalmi, filozófiai magvakat találva. Érdekes megemlíteni, hogy jegyzetfüzetei közül egyet teljes egészében Andrićnak szentelt (jelenleg a Topolyai Múzeum őrzi), ami a kiemelt figyelem jele. Andrić prózájáról értekezve Juhász Erzsébet megállapítja: „A hiány számára az egyetlen biztos fogódzó, e hiányokból szövi itt az ember a világban való megotthonosodásának beteljesülhetetlen álmát. [...] A hiányok jegyében élni nemcsak a túloldalra való vágyódást, törekvést jelenti, hanem annak a szakadéknak a vállalását is, amely a két partot elválasztja egymástól. A beteljesedés tehát valójában nem a túloldalon van, hanem a két part sohasem valóságos, csak gondolatainkban fenntartható kapcsolatában.” (Juhász Erzsébet: Ivo Andrić prózájáról. *Új Szimposion*, 1973. február, 94. sz.) E magatartás jellemzi Juhász Erzsébet életművét is, hiszen hősei, és ő maga sem lépett volna soha át a vágyott, „túlsó partra”, mivel épp a megképződő hiány az – a közép-európai kultúra, Jugoszlávia, Vajdaság, az otthon, a valahová tartozás hiánya –, ami identitáskonstruáló tényező.

E gondolatmenetet folytatva a kelet-közép-európaiság jelenségére szeretném felhívni a figyelmet a juhászi szemlélet kapcsán. Miért fontos ez? Egyrészt azért, mert – mint az kiderül – a szerző több esszéjében is a vajdasági geokulturális térséget érti alatta, másrészt pedig Juhász Erzsébet egy olyan pozíciót tud ezáltal megfogalmazni, amely felől a közép-eu-

rópaiság egyszerre közelíthető meg a bennlevőség és a kinnlevőség szempontjából. Közép-Európa, valamint Kelet-Közép-Európa központi kutatási és érdeklődési területei voltak.

Közép-Európa térbeli meghatározása – mint az a különböző kutatásokból kiderül – igen képlékeny. A Kelet- és Közép-Európa határaitól való gondolkodás elindítása – Romsics Ignác szerint – a 19. századi oroszokhoz köthető (Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és a 20. században*. Helikon, Bp., 2020). Az 1800-as évek elején német és magyar történészek és politikusok hasonló válaszokat adtak Közép-Európa kérdéseire, szerintük Közép-Európa a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keleti és déli határain ér véget. Később, lényegében a fenn említett vonulatokat támogatva, illetve cáfolva, az 1900-as évek második és harmadik évtizedében Kelet-Európa meghatározása is belépett a határmeghatározási diskurzusba. A viták közös jellemzője, hogy a gazdasági és társadalmi helyzet mellett a vallási, etnikai és kulturális tényezők mentén zajlottak, és arra igyekeztek kifizetni, hogy mely civilizációk a magasabb rendűek, a keletiek vagy a nyugatiak. Egészen a két világháború közötti időszakig az általánosan elfogadott Európa-konstelláció szerint létezett Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa, Balkán, valamint Oroszország. Később ezeket a területeket alrégiókba próbálták sorolni, sőt az 1950-es években már Kelet-Közép-Európáról értekeztek, amely „magába foglalta a Baltikumot, Lengyelországot, a cseh és szlovák területeket, a Duna-medencét és a Balkánt” (uo. 29). A határvitákat felelevenítették a 20. század végén is, és a szerteágazó értelmezések közül mégis az bizonyult a leginkább elfogadottnak, hogy „*Mitteleurópa* [tehát Közép-Európa] névvel a birodalmi Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területeit” (uo. 35) kell illetni. Sőt, ennél Milan Kundera, Hanák Péter és sokan mások annak a tényét hangsúlyozták, hogy a fizikai határviták fölött áll az eszmei, kulturális örökség, és inkább ezek alapján kell Közép-Európa, illetve Kelet-Közép-Európa kérdésével foglalkozni, azt meghatározni. Ezen eszmei vonalon értelmezhető Juhász Erzsébet erről való gondolkodása is. A juhászi prózák szubjektumai gyakran vágyódnak Európa, Közép-Európa dimenzióiba, akár ha szellemi szintéreként szemléljük azt, akár ha az „ígéret földjeként” tekintünk rá. A bizonytalanság, az állandó válság-

állapot az, amely a közép-európai jelenség vizsgálatához és megjelenítéséhez vezet a szerzőt, még hozzá kettős mérce szerint: egyrészt – a multikulturális determináltság nyomán, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális örökségének köszönhetően – a bennlévőség artikulálódik, másrészt – szabadságvíziójával – vágydimenzió is. Az Európa-pára, vagy még pontosabban, a Nyugatra tekintés nem egyéb, mint a fejlődés és a szabadság vágyása. Közép-Európa mint vágydimenzió számos művében megfogalmazódik, a maga konkrétságában esszéiben és tanulmányaiban, de megfigyelhető ennek a szépirodalmi alkotásokban elhintett változata is. Például a *Műkedvelők* című regényben is, ahol ez a kulturális, intellektuális elvágyódással szövegeződik meg a kulturális fellegvárakba. Sztantics Aurél és Bakos Ede européer szubjektumának megalkotása során az intellektuális vágy tere Közép-Európa, mint egyfajta elitista civilizációs territórium, amely a Nyugat és a Kelet között terül el kulturális öröksége kapcsán. „Akaratlanul is eszébe juttatta azokat az éveit, amelyeket Bécsben, majd Párizsban töltött. Azokat a régi időket általában, amikor bejárta Európának úgyszólván minden nagyvárosát” (Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*, 104). A veszteségtapasztalat – mert ugye a regény ideje az első világháború utáni időszak – az elvesztett kulturális múlttal kapcsolatos nosztalgját erősíti. Közép-Európa és az Osztrák–Magyar Monarchia témakörök össze-összefonódnak. Amellett, hogy követi a közép-európai elméletek és elképzelések aktuális irányait, megadja önmaga értelmezését is, mégpedig kisebbségi pozícióból (a Balkánról, Kelet-Közép-Európából – ám kulturális örökség tekintetében ezekhez nem kötődve), amely a térséghez való tartozás (illetve nem tartozás) következményeként idegenséggé definiálódik. A valamikori Jugoszláviát – felbomlása okán – hasonló formációnak tekinti, mint a 20. század elején darabjaira hullott Osztrák–Magyar Monarchiát: „az ún. haza, melybe beleszülettem, éppúgy darabokra hullott, mint jó hetven évvel ezelőtt ama négyszáz éves birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia” (Juhász Erzsébet: *Esti följegyzések*, 95). A széthullás felett érzett rezignáció az, amely tematikailag oly közel hozza a két multikulturális állami formációt, ami a megváltozott országban maradt identitásoknak a hiány általi önmeghatározás kényszerét hagyta örökségül.

E témakör mentén tovább haladva érdemes kiemelni a tavalyi évben megjelent, *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció* című kötetet, amelyben számos kiváló tanulmányt olvashatunk a kelet-közép-európai irodalmi és kulturális attitűdre vonatkozóan, többek között Bencsik Orsolya *Honvágy Közép-Európa után?* című szövegét is. Tanulmányának középpontjában a Juhász Erzsébet-i honvágy vagy „metanosztalgia” áll Közép-Európa iránt, valamint a Danyi Zoltán és Végel László műveivel vont párhuzam e nosztalgia kapcsán. Azon alapvető mozzanatról indul ki, hogy a kilencvenes évek délszláv háborúi okozta létbizonytalanság az alapvetően meglévő érdeklődést Közép-Európa iránt új dimenziókkal gazdagította, egyfajta egyelvágódást, honvágyat eredményezett a vizsgált művekben „egy országba, / melynek neve sincsen” (Danyi Magdolna szavaival élve, *Nosztalgia* című verséből). E szöveg egyébként Bencsik Orsolya idejében megjelent, *Énekes Krisztina rongyikái* címet viselő kötetébe is bekerült, amelynek tanulmányai a 75. születésnapján Juhász Erzsébet opusára fókuszálnak, a vidékiséget és az otthonkeresés kérdéskörét körüljárva, valamint érintik Végel László, Tolna Ottó műveit, továbbá egyéb kortárs írókat, akik ebbe a vizsgált, specifikus geokulturális milióba és motívumhálózatba valamiképpen beemelhetők.

A váratlanul és korán elhunyt író és kutató életműve lezárult a kilencvenes évek végén, ám aktualitása nem szűnt meg, szövegeire a jelenben való olvashatóság jellemző. Nem adatott meg, mint sok más remek kortársának, hogy a vajdasági magyar, illetve magyar irodalmi vonulatok sodrában, sodrásainak egyikében folytassa alkotói pályáját. Arról, hogy vajon ma hol helyezkedne el a kulturális palettán, csak találgathatunk. Az bizonyos, hogy életében működésével és opusával kitörölhetetlen helyet vívott ki magának az *Új Szimposion* alkotói, gondolkodói gárdájában, az újvidéki BTK kutatói-tanári körében, a vajdasági magyar irodalomban, főként, ha Közép-Európa-kutatásaira vagy az irodalmi Monarchia-moddellre gondolunk, amelyek doktori kutatásainak témái. Ugyanakkor az az olvasói tájékozottság, azok a mély, magvas gondolatok, amelyek esszéiből kirajzolódnak, a társadalmi-történelmi pillanatok hiteles megélése a kilencvenes években sokakat megszólítottak. Juhász Erzsébet hagyatéka ma – családja jóvoltából – három intézményben foglal helyet. A kéz-

iratokat, leveleket, jegyzetfüzeteket, fényképeket és egyéb tárgyi ereklyéket, mint az íróasztal, az identikus juhászi szemüveg stb., a topolyai Juhász Erzsébet Könyvtár, a Topolyai Múzeum és a Helytörténeti Levéltár őrzi. Ezek mind az olvasó, író és gondolkodó Juhász Erzsébet identitás-térképének részletei, amelyeket műveinek olvasása mellett időnként érdemes megsejmelőnőnk. Fontosak azon erőfeszítések is a könyvtár részéről, hogy Juhász Erzsébet emlékezetét Topolyán rendezvények útján is életben tartja, és megszólítja a különböző korosztályokat, azzal a céllal, hogy a lezárt életmű tovább élhessen a köztudatban, hogy egyre többen térjünk vissza hozzá, és olvassuk a ma már egyre kevésbé ismert, ám a jelenben is befogadható, nagyon is aktuális műveket.